

BODA MIKLÓS**JANUS PANNONIUS VÁRAD-VERSÉRŐL**

Mégis, kinek a búcsúja? Ezzel a kérdéssel vezette be a jelen írás szerzője a Reneszánsz Osztály és az egyetemi társrendezők pécsi konferenciáján tartott előadását. Lényegében ugyanerre a kérdésre igyekszik válaszolni most is, a 2009-ben elhangzottaknál összefogottabb és egynémely ponton kiegészített formában.¹

Janus Pannonius méltán népszerű versét (Teleki, ep. 2,5) az „ösfordítók” (Hegedüs István, Berczeli Anzelm Károly, Áprily Lajos) nyomán *Búcsú Váradtól* címmel idézik a leggyakrabban, vagy egyszerűen csak *Búcsúvers*, ritkábban *Várad-vers* „címszóval”. A ’70-es évek elején, a Kortárs jubileumi műfordító „versengésének” (1972) és Kovács Sándor Iván szervező munkájának köszönhetően, megsokasodott azoknak a költőműfordítóknak a száma, akik a vers címének a fordításánál is az „eredeti” vették alapul, mint például Kerényi Grácia, akinek az átültetésében Janus Pannonius *Távozóban búcsúzik Várad szent királyaitól*.²

„Eredeti”-n Beatus Rhenanus szövegközlése (Basel, Frobenius, 1518, 79–80) értendő, *Abiens valere iubet sanctos reges Waradini* címmel. Lévéen első közlésről szó, jó lenne biztosan tudni, hogy Beatus Rhenanus milyen kézirat (netán nyomtatott) forrás alapján közölte a Várad-verset. A kötetet bevezető, Jakob Sturm elzászi iskolamesternek címzett ajánló soraiból (Teleki, *Opuscula*, 265–268) annyi megtudható, hogy a „címtettől” kapott kézirat-küldemény volt az első számú bázis, s hogy az így kapott Janus-kéziratok Sturm rövid életű nagybátyja, Peter Schott (1458?–1490) saját kezű másolatai. Megtudható az is, hogy az értékes küldeményt abban nem szereplő versek, a Guarino-*panegyricus* és bizonyos epigrammák küldésével viszonzta a tudós kiadó. Beatus Rhenanus

¹ *Az egyházi műveltség a régi Magyarországon*, Pécs, 2009. június 3–6.

² *Janus Pannonius búcsúverse huszonkilenc magyar fordításban*, szerk. KOVÁCS Sándor Iván, Pécs, Pannonia Könyvek, 1987. Megjegyzem, hogy a Kovács Sándor Iván „ösfordításai” közt nem szereplő, ilyen vonatkozásban ismeretlen Márki Sándor, másfél évtizeddel megelőzve Hegedüs István fordítását, így interpretálja a címet 1878-ban: *Váradot elhagyván búcsút vesz a szent királyoktól*. Vö. BODA Miklós, *Márki Sándor és Janus Pannonius = Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, Bp., rec.iti, 2010, 619.

szóhasználatát tekintve elégiák is lehettek az „epigrammák”, de hogy melyek voltak ezek, arra legfeljebb csak következtethetünk.³

Mindenesetre (ifjabb) Peter Schott közvetítő szerepe a legvalószínűbb a Várad-vers esetében is. Itáliai tanulmányai (Bologna: 1475–1480, Ferrara: 1480–1481) idején többszörösen is felkelthette a figyelmét a nem sokkal korábban elhalálozott költő-püspök híre és költészete. Kivált Bologna fontos ilyen szempontból. Itt, idősebb Filippo Beroaldo tanítványai körében kötött úgyszólván életre szóló barátságot Bohuslav von Lobkowitz zu Hassensteinnel, akinek orációja a strassburgiakhoz tulajdonképpen az ő tiszteletére íródott. Feltehetőleg a cseh humanista strassburgi látogatása (1485) ihlette Peter Schott városdicsérő versét (1486), melynek a tárgya szülővárosa, Strassburg.⁴ Nem lehetetlen, hogy Janus Várad-versének ismerete is szerepet játszott az opusculum világra jöttében.

Peter Schott bolognai kapcsolatait vizsgálva nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy Galeotto Marzio is jelen volt ez idő tájt Bolognában.⁵ S mi több, 1476-ban itt (és Velencében) adja közre a bajvívását megörökítő Janus-epigrammát (Teleki, ep. 1,14), vitairatának (*Refutatio obiectorum in librum De homine a Georgio Merula*) kiadásához csatolva.⁶ Némiképp előreszaladva az időben, érdekes momentum, hogy Joannes Frobenius a Janus-kötet előkészítésének időszakában Galeotto Marzio-kiadással (*De homine libri duo*) jelentkezik, Merula invektívájával (*In Galeottum annotationes*) a „függelékben”, s erről szó esik Beatus Rhenanus 1517. május 10-én kelt, Erasmusnak írott levelében is (Ep. 581, Allen). Egyébként a Janus-kötet közreadásának évében Erasmus Bázeltől „átmegy” Louvainbe, s közben megáll Peter Schott pátriájában, Strassburgban is, amint erről Beatus Rhenanusnak címzett rendkívül érdekes és „ízese” beszámolója tanúskodik.⁷

A bázeli Janus-kötet (Basileae, apud Io. Frobenium, mense Iulio anno 1518) Hans Holbein által metszett címlapján ez áll: *Iani Pannonii Quinqueecclesiensis episcopi, sylva panegyrica ad Guarinum Veronensem, praeceptorem suum. Et eiusdem epigrammata nunquam antehac typis excusa.* A Guarino-panegyricust megelőző, belső címlapon

³ Csapodi szerint a Jakob Sturmnek viszonzásképpen megküldött anyag nem más, mint Magyi Sebestyén Janus-kiadásának (Bologna, 1513) anyaga, egészen csekély sorrendi változtatással. Az 1518-as kiadás többi része, tehát az, amit Peter Schott kéziratából vett Beatus Rhenanus, föltűnően rokon a Sevillai I.-kódex anyagával, de mégsem teljesen azonos vele, állapítja meg – részletesebb indoklás nélkül – Csapodi. Vö. CSAPODI Csaba, *A Janus Pannonius szöveggyűjtemény*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1981 (Humanizmus és Reformáció, 10), 34. A sevillai kódexek utóéletéről: BODA Miklós, *A „sevillai kódexek” és a Janus Pannonius-szöveggyűjtemény kérdőjelei*, Baranyai Helytörténetírás, 1985–1986, 475–492.

⁴ Uve ISRAEL, *Schott, Peter d. J. = Neue deutsche Biographie*, XXIII, Berlin, 2007, 495–496; vö. LAKATOS Bálint, *Lobkovic (etc.) = Magyar művelődéstörténeti lexikon*, főszerk. KŐSZEGHY Péter, VII, Bp., Balassi, 2007, 74–76.

⁵ ÁBEL Jenő, *Galeotto Marzio életrajza = Analecta ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, ed. Eugenius ÁBEL, Budapestini–Lipsiae, 1880, 260.

⁶ BÉKÉS Enikő, *Janus Pannonius (1434–1472): Válogatott bibliográfia*, Bp., Balassi Kiadó–MTA Irodalomtudományi Intézet, 2002, 7, no. 14.

⁷ KISS Farkas Gábor, *Erasmus útja Baseltől Louvainbe (Ep. 867 Allen)*, Palimpszeszt, 7(1997).

pedig ez: *Ioannis episcopi. Quinq. Ecclesiarum panegyricus praeceptorum Guarino Veronensi.*⁸

Vagyis a kiadvány egészét illetően mondhatni *Janus Pannonius pécsi püspök* a szerző, míg a *Guarino-panegyricus* esetében *János pécsi püspök*. A további versek címében költőnk csakis akkor szerepel *Janus Pannonius* vagy *Janus Pannonius pécsi püspök* néven, ha más költők (Battista Guarini, Porcellio de' Pandoni) hozzá intézett verséről vagy fordításról van szó. A saját versek közül a *Feronia-elégia* (Teleki, el. 1,1) az egyedüli kivétel, melynek élén ez a címfolyam olvasható a költő megnevezésével: *Naiadum Italicarum principi divae Feroniae de votus hospes Ianus Pannonius cecinit, in reditu ex urbe. Non. Iunius. MCCCCLVIII.* Csorba Győző fordításában: *Az olasz nimfák legdicőbbikének, Feronia istennőnek írta Janus Pannonius, visszatérőben Rómából. 1458. június 9-én.*

Tulajdonképpen a *Beatus Rhenanus*-nál olvasható *Várad-vers* is igényelne valamiféle „magyarázatot”, már amennyiben a történeti szempontot negligálókkal ellentétben szeretnénk tudni, hogy valójában ki és mikor búcsúzik a szent királyoktól *Váradon*. Talán elfogadható az a feltételezés, hogy a kiadás alapjául szolgáló szövegben „benne volt” ez a magyarázat, és pedig a vers címében, ugyanis a címkezdő *Abiens* elé ma is odakívánczik a *Váradról* távozó személy neve. Ha eredetileg *Janus Pannonius abiens* volt a címkezdő, vagy a téma „váradisága” miatt kevésbé valószínű *Joannes episcopus Quinqueecclesiensis abiens*, esetleg *Janus Pannonius episcopus Quinqueecclesiensis abiens*, akkor ezt, lévén a szerzővel azonos személy, el lehetett hagyni a közlésnél. (Nyilván másképp cselekedett volna *Beatus Rhenanus* a hasonló szerkezetű cím, a *Janus Pannonius moriens* közlésénél.)

A magam részéről már több mint két évtizeddel ezelőtt megkockáztattam azt a feltevést, hogy a *Várad-vers* címe eredetileg *Joannes episcopus abiens valere iubet sanctos reges Waradini* volt, és ez a *Joannes episcopus* nem a pécsi püspökkel, hanem a várad püspöki székrétől és székhelyétől búcsúzó, új (érseki) állomáshelyére induló *Vitéz János*-sal azonos. Akkoriban (1989-ben) úgy fogalmaztam, hogy „feltételezésem szerint” *Janus Vitéz János* nevében (ma inkább úgy fogalmaznék, hogy *Vitéz Jánosról*, *Vitéz János* érdekében) írta a verset, amikor *Mátyás* 1465 februárjában a megüresedett esztergomi érseki székre nevezi ki *Vitézt*, és be sem várva a pápai megerősítést, azonnal rábízta az érsekség minden „jóságát”. A továbbiakban utaltam a *Várad-vers* 4. és 5. sorának (*Pulchrum linquere Chrisium iubemur, Ac longe dominum volare ad Istrum*), valamint a *Vitéz áthelyezését ünneplő epigramma* (*De translatione Ioannis episcopi Varadiensis in Ecclesiam Strigoniensem*, Teleki, ep. 1,51) 7. sorának (*Cedat Strigonio Varadinum, Chrysius Histro*) szerintem bizonyító erejű összecsengésére. Megállapítottam, hogy *Janus* ezúttal *Vitéz János* „bőrébe bújít”, ami rokonságukat és barátságukat tekintve egyáltalán nem eshetett nehezére, majd az „eszmefuttatást” a következő sorokkal zártam: „ha meggondoljuk, ez a »szereposztás« teszi igazán helyre ezt a gyönyörű verset, mellyel

⁸ A PTE Egyetemi Könyvtár eredeti példányát használtam (2008-ban faksimile-kiadása is készült), valamint az UB Basel *Opera poetica Basiliensia* adatbázisát: <http://www.ub.unibas.ch/spez/poeba/poeba-003136554.htm>.

véleményem szerint érzékeltetni akarta a költő, hogy nagybátyja, az ország első egyházmegyéjének élére emelt Vitéz János, aki már ezt megelőzően sem volt akárki, és nem is akárhonnan jött, hanem a „szent királyok” s mindenekelőtt Szent László városából. Olyan városból tehát, amelytől valóban érdemes volt szépen, a természeti és szellemi értékek minél teljesebb felsorakoztatásával búcsút venni.”⁹

Természetesen ismertem a Várad-vers datálásával kapcsolatos korábbi véleményeket (Huszti: 1459, Gerézdi, Kardos: 1451), és idézett írásomban (Kovács Sándor Iván nyomán, aki 1451 mellett tette le a voksot akkoriban) át is tekintettem ezeket. A későbbiek folyamán pedig az sem került el a figyelmemet, hogy egyre inkább az 1458–59-es datálás válik elfogadottá. Ritoókné Szalay Ágnes 1994-ben úgy fogalmaz, hogy Janus „Magyarországi költői korszakának nyitánya a régi otthonától, Váradtól búcsúzó verse [...] a hófödte magyar táj első ábrázolása”,¹⁰ Jankovits László 2005-ben pedig úgy, hogy Janus „A görög műzsákat Itáliába hozó Vergiliushoz hasonlóan akar Magyarországon otthont teremteni a humanista műveltségnek. Erre utal az északi tájat humanista szemszögből dicsérő, Váradtól búcsúzó verse (*Abiens valere iubet sanctos reges Varadini*, 1455?, 1459?).”¹¹ Az 1455-ös datálás, Jankovitsnál kérdőjellel, azt követően jött számításba, hogy Gianvito Resta, Mariotti Scevola és mindenekelőtt Ritoókné Szalay Ágnes kutatásai és publikációja nyomán 1455-re tevődött át Janus Itáliából való második hazalátogatásának korábban 1454-re tett időpontja.¹²

Jóllehet 1989-ben nem szaktudományos, hanem irodalmi folyóiratban tettem közzé a Várad-verssel kapcsolatos feltevéseimet, az első, mondhatni szelíden elutasító véleményem viszonylag gyorsan napvilágot látott, Jankovits László tollából.¹³ A figyelem nem utolsósorban annak volt köszönhető, hogy 1990-ben megjelent a *Magyar utazási irodalom: 15–18. század* című kötet, melynek utószavában Kovács Sándor Iván ismerteti és teljességgel elfogadhatónak tartja mind a vers keletkezési idejével, mind pedig a Vitéz Jánossal kapcsolatos hipotézist.¹⁴ 2002-ben tanulmánykötetem jelenik meg, benne az ominózus „vitaindítóval”.¹⁵ A könyvet Jankovits László mutatja be a Jelenkorban, illetve a pécsi Művészetek Házában. Mindkét fórumon szóba hozza a Várad-vers datálásának és értelmezésének kérdését, s egyszersmind önkritikusan „helyre teszi” egyik korábbi el-

⁹ BODA Miklós, *Janus Pannonius búcsúverse huszonkilenc magyar fordításban*, Jelenkor, 1989, 757–760.

¹⁰ *Új magyar irodalmi lexikon*, főszerk. PÉTER László, Bp., Akadémiai Kiadó, 1994, II, 897.

¹¹ *Magyar művelődéstörténeti lexikon*, IV, 2005, 420.

¹² RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Aeneas Silvius mint a humanisták megtérésének mintája? = Uő, „Nympha super ripam Danubii”: Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, Bp., Balassi Kiadó, 2002 (Humanizmus és Reformáció, 28), 65–70.

¹³ JANKOVITS László, *Életrajz, műfaji kompozíció, költői utánpótlás és versengés Janus Pannonius Várad-versében*, Literatura, 1993, 49, 11. sz. jegyzet.

¹⁴ *Magyar utazási irodalom: 15–18. század*, szerk. KOVÁCS Sándor Iván, MONOK István, Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1990 (Magyar Remekírók), 993–994.

¹⁵ BODA Miklós, *Stúdium és literatúra: Művelődéstörténeti tanulmányok*, Pécs, Pro Pannonia, 2002, 103–108.

lenérvét, miszerint Janus mások nevében nem írt verset.¹⁶ Még ugyanebben az évben megjelenik Jankovits László rendkívül figyelemreméltó könyve, az *Accessus ad Janum*, ebben az eddigieknél részletesebb indoklással vitatja a Várad-verssel kapcsolatos hipotéziseimet.

Jankovits szerint „az a tény, hogy Janus hasonló metaforát használ a Vitézt ünneplő epigrammában és a Várad-versben, csak akkor bizonyítaná kétségtelenül a két vers egyidejű keletkezését, ha igazolni tudjuk a többi Janus-vers alapján, hogy a költő egyazon időszakban egyazon eseményre igen gyakran ugyanazokat a kifejezéseket használja, valamint akkor, ha nem merülnek fel más ellenérvék a hipotézissel szemben. De vannak ilyen ellenérvék. Ha a versbeli búcsúzó Vitéz János, aki egyazon helynek már húsz éve püspöke, nehezen érthető, hogy miért nem hangzik el búcsúzó az otthagytott emberekhez, vagy miért nincs legalább utalás rájuk. Másfelől pedig egész strófát olvashatunk az otthagytott könyvtárról. Nem könnyű megmagyarázni, hogy ha a távozó személy Vitéz, akkor miért e búcsúzás a régiek könyveitől, az ott lakó Phoebustól és a Múzsáktól; ebben az esetben, ha másként nem, a szándék szerint mindhármójuknak, de legalább az elsőnek a Hister mellé kell távozniuk a búcsúzóval együtt.” Végül így összegez Jankovits: „Valószínűbb tehát az 1455-ös és az 1459–1460-as időpont.”¹⁷

Válaszként mindenekelőtt annyit, hogy én – szándékom szerint – két „esemény”, a Janus által megénekelt búcsúvétel és az érseki kinevezés tágabb értelemben vett egyidejűségét kívántam bizonyítani. Ehhez jó érvet szolgáltatott a Várad-vers és a pápai megerősítést ünneplő epigramma idézett sorainak összecsengése. (Persze már az első közlés alkalmával is több érvet kellett volna felsorakoztatnom ennek igazolására, de egy recenzió keretében erre nem volt lehetőség.) Jankovits további ellenérve, hogy nincsenek jelen a versben az otthagytott emberek. Szerintem jelen vannak, mert az olvasói képzelet a költőnek köszönhetően akaratlanul is benépesíti emberekkel a versben csupán néhány jellemző vonással felvázolt külső és belső színhelyeket. Az, hogy Vitéz János maga nincs jelen a költeményben, szerintem mindennél jobban bizonyítja, hogy az ő búcsúzását jeleníti meg, éli át maga is Janus Pannonius. Ugyanakkor ez a „távollét” az egyik legfőbb ellenérv lehet a korábbi datálások fontolgatásánál, hisz nehezen képzelhető el, hogy Janus bármely „búcsú-helyzetben” megfedkezett volna szeretett rokonáról és patrónusáról. Nem lehet nem észrevenni, hogy Janus – költőként – nem csinált nagy ügyet a maga egyházi pályafutásából. Amikor azonban a nagybátyjáról van szó, hangja átmelegszik, s mindenre odafigyel, ami vele és körülötte történik.¹⁸ Az odahagyott könyvtárról mint ellenérvről csak annyit mondanék, hogy éppen a Jankovits által idézett Jakó Zsigmond könyv- és könyvtártörténeti írásai bizonyítják: ha Vitéz János személyes könyvgyűjteménye át is költözött Esztergomba, maradt még helyben értékes könyv elég.

¹⁶ JANKOVITS László, *Hagyománytiszteltetés és forráskritika*. Boda Miklós, *Stúdium és literatúra: Művelődéstörténeti tanulmányok*, Jelenkor, 2002, 507.

¹⁷ Uő, *Accessus ad Janum: A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében*, Bp., Balassi Kiadó, 2002 (Humanizmus és Reformáció, 27), 120.

¹⁸ RITÓÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Patria és pietas: Vitéz János és Janus Pannonius kapcsolatáról* = „Lux Pannoniae”, szerk. HORVÁTH István, Esztergom, Balassa Bálint Múzeum, 2001, 137–146.

Mindenekelőtt a székesegyházi könyvtárban, melynek gyarapításához nyilván Vitéz püspök is hozzájárult, és aligha csupán hivatalból. És semmi kétség, a könyvekkel együtt Mnemosyné lányait is átirányította Esztergomba Phoebus, Kalliopét, az eposz múzsáját mindenképpen, így nem maradt a hivatalához illő dicsőítő nélkül az oda „átirányított” váradi püspök. Hogy is mondja Janus a Várad-verssel összecsengőnek érzett epigrammában, költői anyanyelvén, illetve Csehy Zoltán tolmácsolásában?

*Pangite laurigerae, laetum Paeana sorores,
Festius et solito, Calliopea sonet.*

Zengjen a víg paeán, ti babérkoszorús szüzek, immár,
Calliope, ragyogóbb ünnepi dalra fakadj!

Meggyőződésem, hogy a Várad-vers volt az a költői „eszköz”, amellyel Janus elő kívánta segíteni azon célkitűzések teljesülését, melyek Szécsi Dénes érsek 1465. február 1-jén bekövetkezett halálával váltak időszerűvé. Nem csupán a király és az érseki kinevezésének pápai megerősítésére váró Vitéz János volt érdekelt ebben, de ő maga is. Itáliai tanulmányainak befejezése óta nem volt lehetősége arra, hogy viszontlássa szellemi szülőföldjét, és most itt az alkalom, királyi küldöttséget vezethet Rómába. Ez a lehetőség nyilván ifjonti örömmel töltötte el, lelkesedése a vers hangulatán is érződik.

Szécsi Dénes február 1-jén hunyt el, Vitéznek és kíséretének (*comites*) tehát télvíz idején kellett útnak indulnia Váradról, ahová akár Janus közvetíthette a „hosszan úr” Dunához szólító parancsot. Csupán véletlen lenne, hogy a költő február elsejéhez kapcsolódó ovidiusi sor (*fast.* 2,72: *aut posita sub nive terra latet*) indítja versét? (Török László utal erre más összefüggésben.¹⁹) A pécsi püspök által vezetett küldöttség sem várhatott arra, hogy kitavaszdójék, el kellett indulnia. Útközben Galeottót is „felszedi” Janus, s nem lehetetlen, hogy a régi barát volt a Várad-vers első olvasója és másolója. (Netán az első számú közvetítő a vers kéziratának Bolognából Strassburgon át Bazelba vezető – feltételezett – útvonalán.)

A római küldöttség legfőbb feladata az volt, hogy a teljes diplomáciai és retorikai eszköztár bevetésével meggyőzzék a pápát arról, hogy megfelelő anyagi támogatás nélkül Magyarország nem töltheti be a kereszténység védőbástyája (*antemurale christianitatis*) történelmi szerepét, jóllehet a (Janusnál „hosszan úr”) Duna önmagában is védőbástya volt, a történelmi retorikában legalábbis.²⁰ Nyilván már az előzetes diplomáciai egyeztetések során szóba került, hogy a pénzügyi támogatást a Róma-környéki, pápai monopóliumot képező timsóbányák jövedelméből fogja biztosítani II. Pál pápa. Meglehet, ez indította Janust arra, hogy „belevegytse” a timsót a váradi meleg források vizébe.

¹⁹ TÖRÖK László, *Janus-arcok: Összevűjtött tanulmányok, recenziók, fordítások és kommentárok*, szerk. MAYER Gyula, Bp., Typotex, 2008, 197.

²⁰ HOPP Lajos, *Az „antemurale” és „conformitas” humanista eszméje a magyar–lengyel hagyományban*, Bp., Balassi Kiadó, 1992 (Humanizmus és Reformáció, 19), passim; KISS Farkas Gábor, *Politikai retorika a törökellenes irodalomban = A magyar irodalom története: A kezdetektől 1800-ig*, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, Bp., Gondolat, 2007, 204–216.

Vitéz János számára, s következőképp Janus számára is kulcskérdés volt, hogy a pápa jóváhagyja a váradi püspök esztergomi érsekké történt királyi kinevezését. Ennek egyik előfeltétele volt Vitéz váradi utódlásának a rendezése, Beckensloer János kinevezésének pápai megerősítése. A Várad-versből mindenesetre kiderül, hogy milyen gazdag örökséget hagyott utódjára Vitéz János. Mindkét megerősítés még a küldöttség római tartózkodása idején megtörténik. Meglehet, hogy a diplomáciai siker tudatában a költő is előmerészkedik János püspökből, és „elővezeti” a pápai udvarban újszülött versét. Nyugodtan megethette, mert a Várad-vers keresztény szellemisége feltűnő, még a váradi könyvtár mitológiai utalásokkal tarkított leírásán is átüt. Meggyőződésem ugyanis, hogy a viszonylag ritka *Patara* nem csak azért került elő a szótárából, hogy ezzel humanista műveltségét fitogtassa, hanem azért is, mert a törökök által birtokolt *Patara* Szent Pál apostoli körútjának állomásaként szerepel a Bibliában (ApCsel 21,1–2). Janus *Pál* pápához készül, aki (jóllehet velenceiként Márk pápa szeretett volna lenni) bizonyára felfigyelt, avagy felfigyelhetett volna erre a finom utalásra.

Janus Pannonius és II. Pál pápa „kapcsolatát” Ritoókné Szalay Ágnes elemezte sokoldalúan. További, a Várad-vers keletkezési körülményeivel foglalkozó, s ennek kapcsán Michele Savonarola Padovát dicsőítő „könyvecskéjének” hatására is utaló írásai és előadásai el kell hogy gondolkottassanak: jó úton járok-e a Várad-verssel kapcsolatos feltételezéseimmel?²¹ A megnyugtató válasz, ahogy mondani szokták, további kutatást igényel.

²¹ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Janus Pannonius és II. Pál pápa = „Nem süllyed az emberiség...”*: *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerk. JANKOVICS József, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007; UŐ, *Andrea Mantegna és Janus Pannonius*, *Művészettörténeti Értesítő*, 2009, 1–16; UŐ, *A kút: Matteo de' Pasti Guarinóról készült érméről = „Ez világ mint egy kert...”*: *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*, szerk. BUBRYÁK Orsolya, Bp., MTA Művészettörténeti Kutatóintézet–Gondolat, 2010, 337–346.